
Explaining the Urban Planning Strategies from the Perspective of Islamic Realism: Case Study of Zanjan City

Valiollah Rabieifar*

Ph.D. in Islamic Urbanism, Lecturer at Payame Noor University, Zanjan University, Iran.

(Received 25 Aug 2019, Accepted 22 Jan 2020)

Urban planning has moved up from a set of applied techniques developed to an interdisciplinary knowledge, which is closely related to philosophical theories and the social sciences, and without relying on the social sciences, it cannot achieve the basic goals of urban planning. Thus, urban planning is based on social and philosophical schools. Urban planning systems are essential for the growth and development of societies. These scientific systems are not void of morals and values and not independent from economic-political conditions and ideologies, and any individual theory and pattern advanced and established in urban planning is affected by the values and cultural context of a particular intellectual system. Due to the widespread wave of globalization, the concepts and patterns of urbanism in Iran have likewise experienced a fragmented intellectual system and identity crisis as a result of the Western approaches, with the need to redefine the patterns and foundations of urbanism based on the culture and wisdom of the Islamic society becoming more apparent. But one of the philosophical schools that can play a major role in urban planning knowledge is Islamic realism. Islamic realism builds on Allameh Tabatabai's realistic ontology and epistemology, and the concept of "contingent perceptions" represents an innovative theory advanced by Allameh Tabatabai deriving from its epistemological discourses. The main question of the present study is: What are the urban planning strategies from the perspective of Islamic realism? The purpose of this study is to achieve the urban planning strategies for the Iranian cities from the perspective of Allameh Tabatabai's Islamic realism. The present study

has adopted a qualitative method and retroductive strategy. As regards nature and method, it represents a descriptive-analytical and exploratory research. In terms of objectives, it is a fundamental and applied research given its subject matter. The model test was performed using Grounded Theory method through a semi-structured and open interview with residents, specialists and managers of Zanjan city. The concepts and examples of strategies reached theoretical saturation at the 45th interview. The results indicate that interesting urban planning strategies have been inferred from the basics of urban planning knowledge and theoretical-conceptual implications of Islamic realistic urban planning, among them being the necessity of considering the urban reality layers with causal characteristics, emphasizing the innate dimensions of man in determining the desired goals and planning, utilizing a combination of scientific, collective and communicative rationality, revising planning based on the real needs of the urban society, applying value creativity and paying attention to the harmony and convergence of components in the arts and beauty of the city. Thus, in the present study an attempt was made to reveal a tiny part of the Islamic realism thought to the knowledge of urban planning for its transformation. The resultant fundamental concepts of urban planning can be viewed as preliminary and promising steps to localize the basics and intellectual system of urban planning and realization of Iranian-Islamic urban planning.

Keywords: Urban planning, Islamic realism, Allameh Tabatabai, Zanjan city.

*Corresponding author. E-mail: v.rabieifar@tabriziau.ac.ir

تبیین راهبردهای برنامه‌ریزی شهری از منظر واقع‌گرایی اسلامی (مطالعه موردی: شهر زنجان)

ولی الله ربیعی‌فر*

دکترای شهرسازی اسلامی، مدرس دانشگاه پیام نور دانشگاه زنجان، ایران.
(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۵/۰۹، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۱۰/۰۳)

چکیده

زمینه‌های ارزشی و فرهنگی، نظام فکری و فلسفی آن جامعه‌ای است که مسبب اصلی شکل‌گیری و هدایت نظریه‌ها و الگوهای برنامه‌ریزی شهری خاص خود است. در این میان، مفاهیم و الگوهای شهرسازی در ایران نیز بر اثر موج فراگیر جهانی‌شدن، تحت تأثیر رویکردهای غربی، دچار نظام فکری متشتت و بحران هویت شده و لزوم بازتعریف الگوها و بنیادهای شهرسازی مبتنی بر فرهنگ و حکمت جامعه اسلامی بیش‌ازپیش آشکار شده است. هدف از انجام تحقیق، دستیابی به راهبردهای برنامه‌ریزی شهری برای شهر ایرانی از منظر واقع‌گرایی اسلامی علامه طباطبایی است. پژوهش حاضر، به روش کیفی و با راهبرد پس‌کاوی انجام شده است. آزمون مدل، به روش داده‌بنیاد از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و باز از ساکنان، متخصصان و مدیران شهر زنجان انجام گرفت که در تعداد ۴۵ نمونه مصاحبه، مفاهیم و مصادیق راهبردها کاملاً تکراری شد و به اشباع نظری رسید. یافته‌های تحقیق، بیانگر آن است که راهبردهای برنامه‌ریزی شهری قابل‌تأملی از مبانی معرفت‌شناسی و دلالت‌های نظری - مفهومی برنامه‌ریزی شهری واقع‌گرایی اسلامی استنباط شده است که این راهبردها مشتمل است بر الزامی بودن توجه به لایه‌های واقعیت شهری با ویژگی‌های علی، تأکید بر ابعاد فطری انسان در تعیین اهداف مطلوب و برنامه‌ریزی، به‌کارگیری توأمان عقلانیت علمی، جمعی و ارتباطی، احیای برنامه‌ریزی بر اساس نیازها و خواسته‌های واقعی جامعه شهری، به‌کارگیری خلاقیت ارزشی و توجه به هماهنگی و هم‌گرایی اجزاء در هنر و زیبایی شهر و غیره. به‌این ترتیب در این پژوهش تلاش شد تا زاویه‌ای کوچک از اندیشه واقع‌گرایی اسلامی به روی دانش برنامه‌ریزی شهری گشوده شود.

واژگان کلیدی

برنامه‌ریزی شهری، واقع‌گرایی اسلامی، علامه طباطبایی، شهر زنجان.

* نویسنده مسئول مکاتبات: v.rabieifar@tabriziau.ac.ir

مقدمه

افزود که ویژگی‌های فعالیت برنامه‌ریزی در هریک از این ساختارهای نهادی نیز با تغییر شرایط (تغییرات اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی، فرهنگی، سیاسی و غیره) دگرگون می‌شوند و به‌هیچ‌وجه ثابت نیستند و این گفتمان برنامه‌ریزی را نمی‌توان به‌سادگی، جهان‌شمول تلقی کرد (Ajlali et al. 2016, 320). به‌این ترتیب، هر نظریه و الگویی که در برنامه‌ریزی شهری شکل می‌گیرد، متأثر از زمینه‌های ارزشی و فرهنگی یک نظام فکری آن جامعه است. بنابراین باید به آنچه هر نظریه‌ای از آبشخور فکری خود دریافت می‌کند، توجه کرد و آنچه را که متناسب با نظام فلسفی و ارزشی جامعه کشور نیست و گاهی متضاد با این مجموعه فکری ما است، کنار گذاشت تا بتوان از اثرات زیان‌بار بلندمدت آن مصون ماند. بنابراین، در این برهه از سیر زمانی، دانش برنامه‌ریزی شهری کشور و وجود چالش‌های بنیادین ازجمله دنباله‌روی، بی‌هویتی، کالایی‌شدن انسان در جامعه شهرسازی کشور، استفاده از الگوها و طرح‌های تاریخ‌مصرف گذشته در برنامه‌ریزی شهری، بحران نظریه‌پردازی و نظام فکری متشت و متناقض در نظام برنامه‌ریزی شهری، لزوم انجام تحقیقات بوم‌محور در برنامه‌ریزی شهری در ابعاد مختلف آن در راستای ارزش‌ها و هویت‌های مادی و معنوی کشور بسیار چشمگیر است. اما در این میان، یکی از مکاتب فلسفی که می‌تواند در دانش برنامه‌ریزی شهری نقش اساسی داشته باشد، رئالیسم^۳ اسلامی است. رئالیسم اسلامی، بر اساس هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی رئالیسمی علامه طباطبایی تبیین می‌شود و ادراکات اعتباری، نظریه ابتکاری علامه طباطبایی است که از مباحث معرفت‌شناسی آن نشئت می‌گیرد (Yazdani Moghaddam 2006, 16). تحقیق حاضر، در نظر دارد با بهره‌گیری از رویکرد فوق، به‌منظور تحقق برنامه‌ریزی شهری اسلامی، به این امر مهم دست یازد. پس سؤال اصلی پژوهش بدین گونه مطرح می‌شود؛ راهبردهای برنامه‌ریزی شهری در پرتو اندیشه رئالیسم اسلامی کدام

برنامه‌ریزی فعالیتی است که بشر از آغاز بدان مشغول بوده است، زیرا هیچ اقدامی نیست که برای رسیدن به هدف خاصی طرح‌ریزی شود، مگر آن‌که شامل برنامه‌ریزی باشد (Heilhurst 1991, 150). این در حالی است که در طول چند دهه اخیر، برنامه‌ریزی شهری از حالت مجموعه‌ای از روش‌ها و فنون کاربردی به سطح یک دانش میان‌رشته‌ای ارتقاء پیدا کرده است که رابطه‌ای تنگاتنگ با نظریه‌های فلسفی و علوم اجتماعی نیز دارد. در این شرایط، برنامه‌ریزی شهری بدون اتکا به دستاوردهای علوم اجتماعی و بهره‌گیری از نظریه‌های مربوط به برنامه‌ریزی نمی‌تواند به اهداف اساسی خود در جهت ایجاد سکونتگاه‌های انسانی‌تر و باکیفیت‌تر برسد (Mehdizadeh et al. 2006, 3). این نظریه‌ها به‌طور مستقیم مبتنی بر نظریه‌ها و مکاتب فلسفی و اجتماعی است که به شناخت‌شناسی و روش‌شناسی مربوط می‌شود. در این راستا، انواع الگوهای دانش برنامه‌ریزی شهری در عرصه جهانی ازجمله الگوهای برنامه‌ریزی جامع، راهبردی، دموکراتیک و ارتباطی مطرح شده است. الگوهای برنامه‌ریزی مطرح شده، از نظام فکری دنیای غرب نشئت می‌گیرند در این رهگذر، کشورهای همچون ایران از تأثیرات و نفوذ این نظام فکری در دانش برنامه‌ریزی شهری بی‌نصیب نمانده است. این در حالی است که فعالیت و اثرات برنامه‌ریزی، نباید به صورتی نگرسته شود که گویی برنامه‌ریزی یک فعالیت مستقل و امری جدا از مابقی جامعه است، بلکه برنامه‌ریزی یک فعالیت در زمینه‌های سیاسی و اقتصادی مربوط به خود است، زیرا این زمینه‌ها است که به‌طور قابل توجهی ماهیت و اثرات فعالیت برنامه‌ریزی را شکل و ساختار می‌بخشد (Taylor 2014, 135). این برنامه‌ریزی، همواره در همه کشورهای در چارچوب یک شرایط نهادی انجام می‌گیرد و این ساختارهای نهادی و سازمانی کشورها و حتی شهرها و منطقه‌های در سطح جهان، از تنوع بسیار زیادی برخوردار هستند. به این واقعیت، این نکته را نیز باید

هستند؟ درواقع، این تحقیق می‌خواهد به روش کیفی و با راهبرد پس‌کاوی، به پایش و تبیین راهبردهای برنامه‌ریزی

شهری مبتنی بر اندیشه رئالیسم اسلامی علامه طباطبایی پردازد.

۱. مبانی نظری: رئالیسم اسلامی و نظریه اعتباریات

رئالیسم اسلامی یا مکتب فلسفی واقع‌گرایانه، عنوانی است که بر فلسفه محمدحسین طباطبایی گذاشته شده است. در فلسفه رئالیسم اسلامی، عقل با کمک حس و توان تجزیه و تحلیل، خود منبع اصلی شناخت وجود و ماهیت است و به گونه‌های مختلف آن را درمی‌یابد و راه را برای دریافت‌های عمیق و رسیدن به بینش می‌گشاید (Salimi 2012, 59-55). هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی واقع‌گرایی اسلامی که تشکیل‌دهنده مبانی فلسفی مکتب واقع‌گرایی اسلامی است در ادامه، به تفکیک موردبررسی قرار می‌گیرند. قابل‌ذکر است که ادراکات اعتباری واقع‌گرایی اسلامی علامه طباطبایی، از لحاظ موقعیت موضوع در مبانی فلسفی، جزء زیرمجموعه معرفت‌شناختی محسوب می‌شود اما به دلیل اهمیت آن، در تحقیق حاضر، به شکل منفک موردبررسی قرار گرفته است.

۱-۱. هستی‌شناختی در اندیشه علامه طباطبایی

هستی‌شناسی در اساس، با دو پرسش اصلی سروکار دارد، وجود چیست؟ چه اموری در عالم، وجود دارند؟ (Fath Ali et al 2002, 24). رئالیسم هستی‌شناختی در مقابل شک‌گرایی و ایدئالیسم هستی‌شناختی قرار می‌گیرد که منکر وجود واقعیات بیرونی است و مدعی است که عالمی خارج از فکر و ذهن وجود ندارد (Abbas 2003, 55-56). طبق نظر علامه، واقع و خارج وجود دارد و این واقع نیز قابل شناخت است (Abbas 2003, 62) و حقیقی بودن و مطابق با واقع بودن ادراکات انسان (فی‌الجمله) بدیهی است (Tabatabai 1956, 140). به این ترتیب، هستی‌شناسی در واقع‌گرایی اسلامی مبتنی بر واقعیات ذهنی و عینی است و لایه‌لایه بودن هستی و واقعیات‌ها را مورد تأکید قرار می‌دهد.

۲-۱. معرفت‌شناختی در اندیشه علامه طباطبایی

علامه، خاستگاه (منبع) معرفت‌های انسان را جهان غیب، قلب، عقل، طبیعت، جامعه و تاریخ می‌داند و معتقد است که انسان به کمک ابزارهای وحی و الهام، کشف و شهود، استدلال و حس و تجربه می‌تواند به انواع شناخت‌ها دست یابد (Azhdari 2006). ایشان شناخت حسی، عقلی و شهودی را سه روش کسب معرفت حقیقی معرفی می‌کند و وحی و الهام و فطرت را از مصادیق شهود، به شمار می‌آورد (Nazarene & Izzy 2016, 171). علامه طباطبایی، رویکردی رئالیستی نسبت به معرفت دارد و معرفت حقیقی را علم و یقین مطابق با واقع، می‌داند و البته این معرفت و یقین هم امری ثابت و دائمی است. یکی از گام‌های بلند علامه طباطبایی، در مباحث معرفت‌شناسی، توجه به اصل تفکیک علوم حقیقی از علوم اعتباری است. از دیدگاه علامه طباطبایی، تمامی ادراکات بشری به دو بخش ادراکات حقیقی و ادراکات اعتباری تقسیم شده‌اند و بسیاری از علوم در حوزه ادراکات اعتباری قرار می‌گیرند که باید با آن‌ها به گونه‌ای دیگر تعامل کرد (Kamali & Akbarian 2015, 100). پس، معرفت‌شناسی در واقع‌گرایی اسلامی، مبتنی بر ادراک اعتبارات است و به عبارتی، پدیده را از پنجره اعتباریات مورد مطالعه و شناخت قرار می‌دهد. در عین حال، تلفیق علوم تجربی/عینی اثبات‌گرایی و علوم عقلی/ذهنی تفسیرگرایی و علوم نقلی را هم برای موضوعات لازم می‌داند.

۳-۱. انسان‌شناختی در اندیشه علامه طباطبایی

از نظر علامه، انسان موجودی است مرکب از جسم و روح و آنچه اصالت دارد و در تمام مراحل حیات انسان وجود دارد، روح محسوب می‌شود و جاودانگی روح به مجرد آن است و تا روز قیامت باقی و فناپذیر می‌ماند (Yavari 2007, 41). از منظر ایشان، انسان موجودی است که از شأن حقیقی خود که عبارت از حیات توحیدی (وجودی) است، هبوط کرده است

و به این دلیل که عالم کثرات را اصیل پنداشته، درگیر آن شده است. بنابراین، این عالم برای انسان جایگاه و منزل حقیقی نیست و انسان باید از دامن این کثرات، به وسیله معرفت حقیقی و حضوری به جایگاه اصلی خود صعود کند (Ganjali 2016, 154 & Rahimi). در یک تقسیم‌بندی و نگاهی دیگر، می‌توان هفت ساحت را در انسان‌شناسی علامه، برشمرد که عبارت‌اند از: ساحت جسمانی، عاطفی، عقلانی، اخلاقی، اجتماعی، هنری و دینی که هریک رسالت و کارکرد خاص خود را دارند (Mousavi Moghaddam & Alizmani 2011, 74-75). براین اساس، در انسان‌شناسی واقع‌گرایی اسلامی، خدامحوری حاکم است و برای انسان ماهیت و هویت اجتماعی قائل است و نیازهای مادی انسان را توأمان با نیازهای معنوی آن مورد تأکید قرار می‌دهد.

۱-۴. ادراکات اعتباری در اندیشه علامه

طباطبایی

نظریه ادراکات اعتباری که به قول استاد مطهری از ابتکارات علامه است، استعداد و قابلیت به‌کارگیری در حوزه‌های دانشی گوناگون را دارد؛ اما تاکنون بیشتر از دیدگاه فلسفه اخلاقی و دانش اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است (Yazdani Moghaddam 2006, 16). اعتباریات به دو دسته «پیش از اجتماع» و «پس از اجتماع» تقسیم می‌شود. به نظر می‌رسد که این بحث را بتوان این‌طور هم تقریر کرد که اعتباریات پیش از اجتماع، همان اعتباریات عمومی و ثابت هستند و ریشه، در ساختار وجود آدمی دارند و اعتباریات پس از اجتماع، اعتباریات خصوصی هستند که متعلق آن‌ها آفریده‌های آدمی است و تغییر می‌کنند (Mosleh 2013, 32). اعتباریات پیش از اجتماع ناظر به فرد است یعنی شخص، قبل از تشکیل جامعه، یک دسته از اعتباریات را خلق می‌کند و افعالی را بر اساس آن‌ها انجام می‌دهد (Afshar Kermani & Ghavanloo 2010, 107). اعتباریات پیش از اجتماع شامل؛ اصل وجوب، حُسن و قبح، اخف و اسهل، اصل استخدام و اجتماع، اصل متابعت علم است (Tabatabai 1956, 202-216). اعتباریات، تشکیل‌دهنده سازه‌ها، مفاهیم و

مکانیسم‌های به‌کاررفته در علوم اعتباری ازجمله دانش برنامه‌ریزی شهری است و ازاین‌رو، مفاهیم اعتباری، تقدم وجودی و مرتبه‌ای نسبت به تحقق برنامه‌ریزی شهری دارد. انسان‌ها بر پایه نیازها و ضرورت‌های اجتماعی خود، در شهر و روستایی که در آن زندگی می‌کنند، اعتباریات مخصوص به خود را دارند و سایر انسان‌ها در شهرهای دیگر، ممکن است نیاز به خلق اعتباریات دیگری داشته باشند و همچنین به میزانی که نیازهای افراد و جوامع شهری پیچیده‌تر می‌شود، به همان اندازه، انسان‌ها به خلق اعتباریات پیچیده‌تری دست می‌زنند. این اعتباریات اجتماعی، در تمامی ابعاد زندگی شهروندان، پیوسته، در حال تغییر و تکثیر است. درواقع، رابطه بین برنامه‌ریزی شهری و اعتباریات اجتماعی یک رابطه متقابل و دوطرفه است. یعنی ضرورت تشکیل جوامع، بر اساس مکانیسم اعتبار استخدام و اجتماع، نیاز به ایجاد سکونتگاه انسانی همچون شهرها را به وجود می‌آورد و به تبع آن، نیاز جدیدی با عنوان دانش برنامه‌ریزی شهری شکل می‌گیرد. از طرفی با شکل‌گیری دانش برنامه‌ریزی شهری، پرداختن به نیاز جدیدی جهت ایجاد اعتباریات نو، ضرورت پیدا می‌کند که آن، می‌تواند تدوین نظریه‌ها و الگوهای برنامه‌ریزی شهری باشد.

۲. روش‌شناسی

پژوهش حاضر، به روش کیفی و با راهبرد پس‌کاوی انجام شده است. آزمون مدل، به روش داده‌بنیاد از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته و باز از ساکنان، متخصصان و مدیران شهر زنجان انجام گرفته است. نوع تحقیق ازلحاظ ماهیت و روش، به صورت توصیفی-تحلیلی و اکتشافی است و بر اساس هدف، با توجه به موضوع آن، از نوع تحقیق بنیادی و کاربردی محسوب می‌شود. در خصوص جامعه آماری تحقیق حاضر نیز باید اظهار کرد، جامعه آماری تحقیق، طبق رویکرد کمی شامل شهروندان شهر زنجان است، با توجه به اینکه مراجعه به تمام ساکنان شهری و به عبارتی، تمام‌شماری در تحقیق حاضر امکان‌پذیر نیست، از روش نمونه‌گیری آماری، فرمول کوکران برای تعیین حجم (تعداد)

جدول ۱: روش نمونه‌گیری تحقیق و تعداد نمونه آن
Table 1: Research sampling method and sample number

نمونه‌گیری غیر احتمالی			نمونه‌گیری احتمالی		
مسئولان و مدیران		متخصصان	از ساکنان		
شهرداری و مسکن و شهرسازی و استانداری		مهندسين	دانشگاهی	محله آزادگان	محله اسلام‌آباد
۵		۵	۵	۲۷	۲۷

احتمالی مکانی استفاده‌شده است. جهت احتراز از توضیحات مطالب و افزایش حجم کار، به روش نمونه‌گیری غیراحتمالی تحقیق و تعداد نمونه آن نیز در جدول شماره ۱ اشاره‌شده است (Khaki 1999, 122; Hafez Nia 1998, 162).

برای شناخت و درک بهتر وضعیت برنامه‌ریزی و توسعه شهر زنجان، به شکل خلاصه، وضعیت شهرسازی و توسعه کالبدی-فضایی شهر مذکور تبیین می‌شود (Habibi et al. 95-2008, 75: ۱) از آغاز تا عصر صفوی: تحولات کالبدی شهر زنجان نشان می‌دهد آثار و بقایای نخستین استقرار شهر که در اصطلاح کهن دژ نامیده می‌شود تا سال ۱۳۰۰ هجری شمسی پابرجا بوده و در جریان احداث (خیابان فرهنگ) تسطیح شده است. (۲) از عصر صفوی تا شروع دوره قاجار: مهم‌ترین تحولات کالبدی این دوره، ایجاد حصار، قلعه و خندق در اطراف شهر و توسعه کالبدی شهر به طرف شمال به علت محدودیت‌های طبیعی بوده است. بافت قدیمی و فرسوده فعلی، باوجود تهاجم‌ها و ویرانی‌های مکرر هنوز پابرجا و در اوج بالندگی و سرزندگی است. (۳) شکل‌گیری بافت تاریخی شهر اسلامی در دوره قاجار: نقش‌یابی شهر زنجان در دوره قاجار با تغییر در ساختارها و الگوهای زیست همراه می‌شود. به عبارتی، رشد شهر و اهمیت شهر زنجان از دوره قاجاریه به وجود آمده است (Habibi et al. 2008, 75-81). (۴) ورود تفکرات مدرنیستی و سرآغاز مداخلات ساختاری (۱۳۰۴-۱۳۴۰): نخستین مداخلات در بافت‌های شهری زنجان در دهه اول سال ۱۳۰۰ شمسی و هم‌زمان با هجوم موج نوگرایی در خیابان‌کشی‌ها آغاز شد. (۵) شهرسازی جدید، گسست سازمان فضایی و شروع اسکان غیررسمی (۱۳۴۰-۱۳۵۳): در این دوره، شهرنشینی و شهرگرایی وارد مرحله جدیدی می‌شود و رشد کالبدی شهر به‌صورت سریع، بافت قدیم را دچار تحول و تخریب می‌کند.

نمونه استفاده شد که با استفاده از فرمول کوکران و با مقدار خطای ۰,۰۵ و سطح اطمینان ۹۵٪، ۳۸۴ نفر به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. اما با عنایت بر اینکه تحقیق حاضر کیفی است و نیاز به مطالعه عمیق دارد، از ابزار مصاحبه برای کسب اطلاعات استفاده‌شده است. بالتبع، تعداد نمونه کم خواهد بود زیرا اصولاً یک‌سوم الی یک‌چهارم نمونه آماری کمی برای نمونه آماری کیفی انتخاب می‌شود. بر اساس یک‌چهارم نمونه آماری کمی، تعداد نمونه جهت انجام مصاحبه ۹۶ نفر، مشخص شد. اما از آنجایی که برای آزمون، راهبردهای اولیه به شیوه استقرایی با روش داده بنیاد از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته و باز، جهت جمع‌آوری و ساماندهی داده‌ها انجام گرفت، کفایت یا اشباع نظری ملاک عمل تعداد نمونه‌ها قرار داده شد. در مطالعه حاضر، به تعداد ۴۵ نمونه مصاحبه انجام شد که از مصاحبه شماره بیست به بعد، تکرار در پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان در بیشتر سؤالات مشاهده شد و از مصاحبه شماره سی به بعد، مفاهیم و مصادیق راهبردها کاملاً تکراری شده و به اشباع نظری رسیده بود، اما برای کسب اطمینان تجربی تا مصاحبه شماره ۴۵ روند کار، ادامه پیدا کرد.

برای انتخاب نمونه‌های آماری تحقیق از دو نمونه‌گیری متفاوت استفاده‌شده است: (۱) نمونه‌گیری احتمالی (علمی یا تصادفی/کمی) که مشتمل بر دو نمونه‌گیری است؛ الف) نمونه‌گیری احتمالی طبقه‌بندی‌شده: با توجه به ساختار جمعیتی شهر زنجان که متشکل از قشرها و طبقات گوناگون است، پس، این روش از لحاظ نوع نمونه‌گیری، مبتنی بر نمونه‌گیری احتمالی طبقه‌بندی‌شده است. ب) نمونه‌گیری احتمالی مکانی (ناحیه‌ای) یا خوشه‌ای: با توجه به توزیع متوازن جغرافیایی نمونه‌ها، محلات، مورد ملاک قرار گرفت. پس برای انتخاب تعداد محلات نمونه از روش نمونه‌گیری

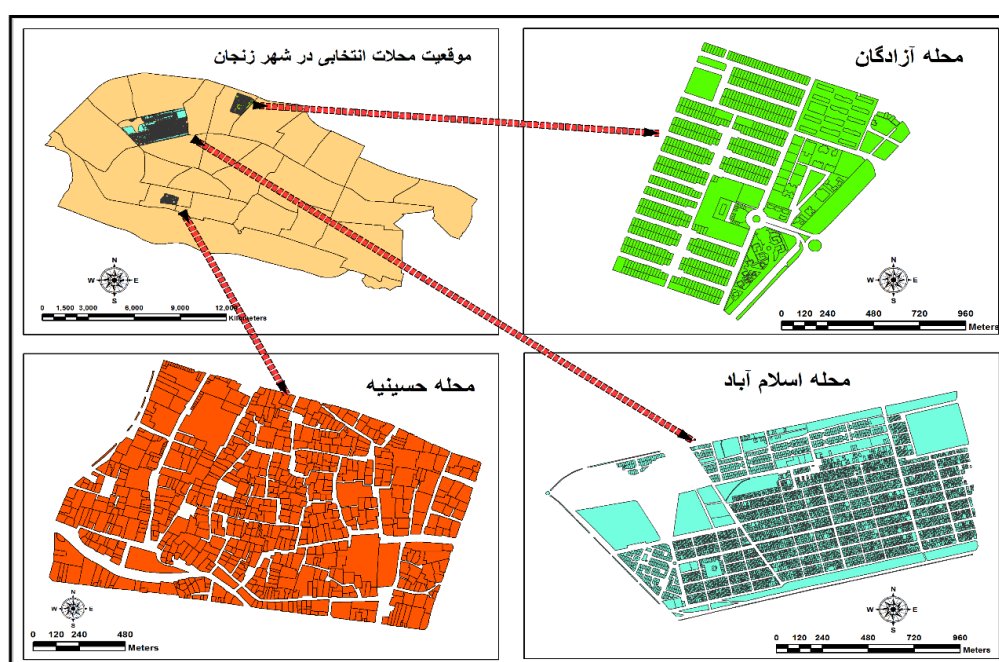
است. با توجه به اینکه شهر زنجان، بر اساس تقسیمات کالبدی سال ۱۳۹۰، از ۳ منطقه تشکیل شده است، سعی شد از هر منطقه شهری، یک محله به عنوان نمونه آماری مکانی انتخاب شود. در تحقیق حاضر، سه محله؛ (۱) محله حسینه؛ با وضعیت اقتصادی و اجتماعی متوسط با قدمت زمانی بالا و مستقر در بافت تاریخی شهر، (۲) محله اسلام آباد؛ با وضعیت اقتصادی و اجتماعی پایین با قدمت زمانی متوسط و مستقر در بافت سکونتگاه‌های غیررسمی شهر، (۳) محله آزادگان؛ با وضعیت اقتصادی و اجتماعی نسبتاً بالا با قدمت زمانی کم و مستقر در بافت جدید شهر، از بین محلات شهر زنجان جهت مطالعه انتخاب شده‌اند. خلاصه‌ای از ویژگی‌های محلات مورد مطالعه در جدول شماره ۲ ارائه شده است.

شهر زنجان از یک حالت ایستایی شهرنشینی وارد یک مرحله رشد شتابان می‌شود. ۶) گسترش سکونتگاه‌های خودرو و حومه‌نشینی (۱۳۵۳-۱۳۶۷): در این دوره، هجوم ناگهانی روستائیان به شهر، موجب رشد قارچ‌گونه بافت در جوار روستاهای اطراف شهر و حاشیه خارجی شهر شد. در طرح جامع مصوب سال ۱۳۵۷ شمسی، بدون در نظر گرفتن ارزش‌های فضایی-کالبدی، محدوده بافت قدیم تکیه اصلی خود را بر الگوی شطرنجی استوار می‌کند. ۷) ناکارآمدی و آشفته‌گی بافت قدیم، توسعه شدید بافت جدید (۱۳۶۷-۱۳۸۴): گسترش شدید افقی شهر، دگرگونی ساختار کالبدی خارج از کنترل، عدم توجه به توان‌ها و قابلیت‌های درون‌شهری، از عمده‌ترین ویژگی‌های این دوره در شهر

جدول ۲: خلاصه‌ای از ویژگی‌های مناطق مورد مطالعه (Zanjan Detailed Plan, 2006)

Table 2: Summary of characteristics of the study areas (Zanjan Detailed Plan, 2006)

مشخصه/محلات	محله حسینه	محله اسلام آباد	محله آزادگان
تعداد جمعیت	۲۰۶۸	۳۳۸۴۵	۶۴۵۹
مساحت (هکتار)	۱۹۶	۹۹,۵۰	۲۰,۵
وضعیت اقتصادی و اجتماعی	متوسط	پایین	نسبتاً بالا
قدمت زمانی	بالای ۵۰-۴۰ سال	۲۰-۴۰ سال	۱۰-۲۰ سال
نوع بافت‌های شهری	بافت تاریخی	سکونتگاه‌های غیررسمی	بافت جدید برنامه‌ریزی شده

تصویر ۱: موقعیت جغرافیایی مناطق مورد مطالعه

Fig. 1: Geographical location of the study areas

جدول ۳: ویژگی‌های نمونه آماری (Field Studies, Fall 2019)
Table 3: Statistical Sample Properties (Field Studies, Fall 2019)

شاخص	ویژگی	تعداد	درصد	شاخص	ویژگی	تعداد	درصد
سن	جوان (۲۰ تا ۳۵)	۱۵	۳۳,۳	جنسیت	مرد	۲۸	۶۲,۲
	میانسال (۳۵-۵۵)	۲۸	۶۲,۲		زن	۱۷	۳۷,۸
	سالخورده (۵۵+)	۲	۴,۴	شغل	کارگر	۲	۴,۴
میزان تحصیلات	بی‌سواد	۰	۰		کارمند	۸	۱۷,۸
	ابتدایی	۳	۶,۷		دانشجو	۷	۱۵,۶
	سیکل	۵	۱۱,۱		خانه‌دار	۷	۱۵,۶
	دیپلم	۱۲	۲۶,۷		آزاد	۹	۲۰
	لیسانس	۹	۲۰		سایر	۱۲	۲۶,۷
	ارشد و دکترا	۱۶	۳۵,۶				

است اما با وجود این در تحقیق حاضر، برای افزایش دادن قابلیت اعتماد از انواع فنون کیفی زیر، جهت بالا بردن پایایی مصاحبه بهره برده شده است. نخست اینکه از پایایی، در حین اجرای مصاحبه از آموزش مصاحبه‌گر، تبیین و نحوه پرسیدن سؤال‌ها و تهیه راهنمای مصاحبه، تشریح سؤالات به زبان خود مصاحبه‌شوندگان، استفاده شد. دیگر اینکه، از روش‌های سه سوسازی (مثلث سازی) داده‌ها یعنی مصاحبه و جمع‌آوری داده‌ها از مکان‌های مختلف شامل ۱- محله حسینی (با وضعیت اقتصادی و اجتماعی متوسط با قدمت زمانی بالا و مستقر در بافت تاریخی شهر)، ۲- محله اسلام‌آباد (با وضعیت اقتصادی و اجتماعی پایین با قدمت زمانی متوسط و مستقر در بافت سکونتگاه‌های غیررسمی شهر)، ۳- محله آزادگان (با وضعیت اقتصادی و اجتماعی نسبتاً بالا با قدمت زمانی کم و مستقر در بافت جدید شهر) و از افراد و اشخاص مختلف مشتمل بر (ساکنان سه‌گانه، متخصصان شهرسازی، مسئولان و مدیران شهر زنجان) انجام گرفته است.

۳. یافته‌ها: راهبردهای اولیه و آزمون (پس کاوی)

شده برنامه‌ریزی شهری

۱-۳. راهبردهای اولیه برنامه‌ریزی شهری

واقع‌گرایی اسلامی

راهبردهای اولیه برنامه‌ریزی شهری واقع‌گرایی اسلامی، به تأسی و استفاده از تجربیات جهانی برنامه‌ریزی شهری و

موقعیت جغرافیایی محلات مورد مطالعه سه‌گانه (محله حسینی، محله اسلام‌آباد و محله آزادگان) در شهر زنجان در تصویر ۱ آورده شده است.

در توزیع پرسش‌نامه، از هر گروه جمعیتی برای گردآوری اطلاعات، مصاحبه به عمل آمده است، به‌طوری‌که میزان مشارکت زنان در پاسخ به سؤالات، ۳۷,۸ درصد و میزان مشارکت مردان ۶۲,۲ درصد است. ویژگی‌های نمونه آماری (پاسخ‌دهندگان) در جدول شماره ۳ به تفصیل آورده شده است.

برای بررسی روایی تحقیق، از شاخص نسبت روایی محتوایی (CVR) بهره گرفته شد. با عنایت به جدول، حداقل مقدار CVR قابل قبول بر اساس تعداد متخصصان نمره‌گذار، تعداد متخصصان تحقیق حاضر برای آزمون روایی محتوایی ۱۵ نفر از متخصصان (مقطع دکترا و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها (۹ نفر) و دانشجویان دکترای سال آخر (۶ نفر) در رشته شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری) بوده‌اند. از آنجائی که تعداد متخصصان ۱۵ نفر بودند، پس مقدار CVR سؤالات باید بالای ۰,۴۹ درصد باشد. در ادامه مقدار CVR برای تک تک سؤالات (راهبردها) مورد محاسبه قرار گرفت که در ادامه، نتایج آزمون روایی محتوایی در جدول شماره ۴ آورده شده است.

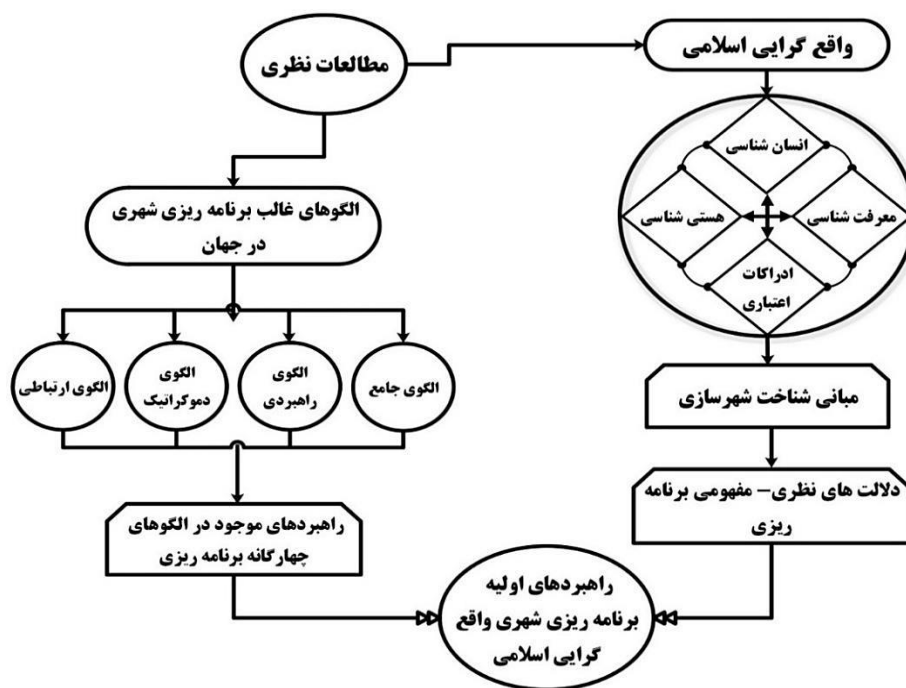
برای بررسی پایایی تحقیق، باید اظهار کرد از آنجائی که تحقیق به عنوان یک پژوهش کیفی معتقد به اصل فراثبات‌گرایی

جدول ۴: محاسبه مقدار CVR در سؤالات (راهبردها) تحقیق
Table 4: Calculation of CVR value in research questions

از آزمون کنار گذاشته شد	در پروسه آزمون قرار گرفت	مقدار CVR	راهبردها	
	✓	۰,۷۳	الزامی بودن توجه به لایه‌های سه‌گانه شهری (تجربی، رویدادی و واقعی) با ویژگی‌های علی	۱.
	✓	۰,۷۳	کشف ساختارها و مکانیسم‌های مولد شهری و برنامه‌ریزی واقع‌بینانه	۲.
	✓	۰,۷۳	تقویت اجتماع محوری و توسعه اجتماع محلی	۳.
	✓	۰,۸۶	حفظ مصالح و افزایش منافع همگانی و سرمایه اجتماعی شهرها	۴.
	✓	۰,۷۳	توزیع منافع و مسئولیت شهر در بین همه افراد جامعه	۵.
✓		۰,۲	تأکید بر شناخت اصول ثابت (نیازهای فردی) و تعیین اصول متغیر (اجتماعی)	۶.
	✓	۱	احیای برنامه‌ریزی بر اساس نیازها، انتظارات و خواسته‌های واقعی جامعه شهری	۷.
	✓	۰,۸۶	افزایش مشارکت و مسئولیت مردم در برنامه‌ریزی شهری	۸.
	✓	۰,۷۳	تأکید بر تدریجی، مستمر و فرآیندی- انسانی بودن توسعه شهر	۹.
	✓	۰,۸۶	جاری ساختن عدالت در برنامه‌ریزی	۱۰.
	✓	۰,۷۳	به‌کارگیری توان عقلائی علمی، جمعی و ارتباطی	۱۱.
✓		۰,۳۳	تقویت نتیجه و فایده محوری برنامه‌ریزی در عمل	۱۲.
✓		۰,۴۶	اتخاذ اهداف مطلوب مبتنی بر نیاز فطرت الهی انسان	۱۳.
	✓	۰,۶	تأکید بر ابعاد فطری انسان در برنامه‌ریزی	۱۴.
✓		۰,۲۰	تقویت سازگاری هنر و زیبایی باهدف و غرض انسان و جامعه	۱۵.
	✓	۰,۷۳	ایجاد تناسب، هماهنگی و هم‌گرایی در اجزاء	۱۶.
✓		۰,۴۶	به‌کارگیری خلاقیت در برنامه‌ریزی و طراحی مبتنی بر واقعیت‌های زمینه‌ای و ارزش‌های معنوی هویت‌بخش شهر	۱۷.
	✓	۰,۶	آفرینش رابطه متقابل و متعادل انسان با محیط پیرامون	۱۸.
	✓	۰,۶	به‌کارگیری پتانسیل‌های محیط، حفظ و تقویت آن در برنامه‌ریزی‌ها	۱۹.
	✓	۰,۷۳	تأکید بر تغییر بودن اصول برنامه‌ریزی با تغییر شرایط و احتیاجات محیط طبیعی	۲۰.

ذیل بیان شده است. در ادامه، راهبرد برنامه‌ریزی شهری در واقع‌گرایی اسلامی بر اساس دلالت‌های نظری-مفهومی برنامه‌ریزی آن به تفکیک مبانی معرفتی شهرسازی مورد تبیین قرار گرفته است و چگونگی ارتباط راهبردها با دلالت‌های نظری-مفهومی برنامه‌ریزی در جداول پایان هر مبانی معرفت شهرسازی برای تک‌تک راهبردها بیان شده است و نوع راهبرد، که «آیا راهبرد جدید است یا استنتاجی از الگوهای چهارگانه (جامع، راهبردی، دموکراتیک و ارتباطی) است»، نیز مشخص شده است. در این بخش به سبب بالا بودن حجم کار، دیگر از تشریح همه راهبردها اجتناب می‌شود و تنها به توضیح یک نمونه از راهبردها؛ (۱) الزامی بودن توجه به لایه‌های مختلف شهری با ویژگی‌های علی، اکتفا می‌شود.

دلالت‌های نظری-مفهومی^۲ برنامه‌ریزی شهری واقع‌گرایی اسلامی، استنتاج و استدلال شده است. به عبارتی راهبردهای اولیه، امتزاجی از راهبردهای برنامه‌ریزی شهری الگوهای برنامه‌ریزی (جامع، راهبردی، دموکراتیک و ارتباطی) و دلالت‌های نظری-مفهومی برنامه‌ریزی شهری است و نقطه تلاقی مبانی واقع‌گرایی اسلامی با الگوهای چهارگانه غالب برنامه‌ریزی جهان است. دیاگرام فرایند ارتباطی مدل اولیه برنامه‌ریزی شهری واقع‌گرایی اسلامی، در زیر آورده شده است. قبل از تبیین راهبردها، اهم راهبردهای برنامه‌ریزی شهری به تفکیک الگوهای برنامه‌ریزی جامع، راهبردی، دموکراتیک و ارتباطی که در بخش مبانی و ادبیات برنامه‌ریزی شهری تحقیق، مورد مطالعه قرار گرفت در جدول

تصویر ۲: دیاگرام فرایند ارتباطی مدل اولیه برنامه‌ریزی شهری واقع‌گرایی اسلامی

Fig. 2: Communication Process Diagram of the Early Urban Planning Model of Islamic Realism

جدول ۵: اهم راهبردهای برنامه‌ریزی شهری به تفکیک الگوهای برنامه‌ریزی جامع، راهبردی، دموکراتیک و ارتباطی

Table 5: The Most Important of Urban Planning Strategies by Separating Comprehensive, Strategic, Democratic and Communication Planning Patterns

ردیف	راهبرد الگوی جامع	راهبرد الگوی راهبردی	راهبرد الگوی دموکراتیک	راهبرد الگوی ارتباطی
۱	تأکید بر اندیشه کالبدی، هندسی و اقتصادی شهر	تأکید بر اندیشه کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی	تأکید بر اندیشه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	تأکید بر اندیشه سیاسی در شهر
۲	به‌کارگیری عقلانیت علمی و ابزاری	به‌کارگیری عقلانیت علمی	به‌کارگیری عقلانیت جمعی	به‌کارگیری عقلانیت ارتباطی
۳	جامعیت و تمامیت‌گرایی در برنامه‌ریزی	به‌کارگیری نگاه منطقه‌ای (کل‌نگری و تمرکز بر راهبرد کلی)	تمرکز بر مشارکت مردمی و مردم‌سالاری	تأکید بر ارتباط و گفت‌وگو در برنامه‌ریزی
۴	تأکید بر فن محوری، تخصص و نخبه‌گرایی	ایجاد انعطاف‌پذیری، پویایی و سلسله‌مراتبی	به‌کارگیری عدالت اجتماعی، آزادی و برابری	تأکید بر تسهیل‌گری، مشارکت و آموزش
۵	تأکید بر کامل، تفصیلی و قطعی بودن برنامه‌ها	تلفیق عوامل برنامه‌ریزی با عوامل اجرایی و مشارکت عمومی	ایجاد حق مشارکت برابر برای تمام اعضای جامعه	فهم‌پذیری، اخلاص و حق‌گویی در مشارکت‌ها
۶	به‌کارگیری تمرکزگرایی و فردگرایی در برنامه‌ریزی	تأکید بر نهادهای اجتماعی و ارزش‌های بومی و محلی (از پایین به بالا)	اجتماع محوری و کثرت‌گرایی در برنامه‌ریزی	تأکید بر مقیاس‌های محلی، کثرت‌گرایی و اجتماع محوری
۷	تأکید بر دولتی و بوروکراتیکی (از بالا به پایین) بودن	تأکید بر تدریجی و گام‌به‌گام بودن و چشم‌انداز سازی	تأکید بر نهادهای غیر حکومتی، نهادهای مردمی و شوراهای محلی	مذاکره و مباحثه با همه گروه‌های ذی‌نفع در برنامه‌ریزی
۸	تأکید بر پیش‌بینی پذیر و خطی بودن برنامه‌ریزی	تمرکز بر مسائل کلیدی و حیاتی و فرایند چرخه‌ای	تأکید بر نقش اجتماعات محلی و فرایند مشارکتی	تمرکز بر فرایند تعاملی و تفسیری

منبع: (Haj Hosseini 2013), (Daneshpour 2011), (Eliasadeh Moghaddam 2011), (Ajlali et al 2016,320), (Mehdizadeh et al 2006,3), (Yusefi 2017), (Ziyari et al 2009), (Sharifzadegan & Shafiei 2014), (Rafi'ian & Marufi 2011), (Saeedi Razvani & Nourian 2015), (Healey, 2003), (Pirzadeh, 2008), Steinberg, 2005), (Pincetly, 2006), (Halla, 2007)

یک نمونه از راهبردهای اولیه برنامه‌ریزی شهری واقع‌گرایی اسلامی، بر اساس استنتاج از دلالت‌های نظری-مفهومی برنامه‌ریزی و راهبردهای برنامه‌ریزی شهری موجود شهرسازی جهان به تفکیک مبانی معرفتی شهرسازی در ذیل، مورد تشریح قرار گرفته است. اعتباری و مفهومی بودن ساختارها و پدیده‌های شهری مبتنی بر دو راهبرد الزامی بودن توجه به لایه‌های مختلف شهری با ویژگی‌های علی و کشف ساختارها و مکانیسم‌های مولد شهری و برنامه‌ریزی واقع‌بینانه است که در ادامه، به تشریح راهبرد الزامی بودن توجه به لایه‌های مختلف شهری با ویژگی‌های علی پرداخته می‌شود.

رنالیست استعلایی، واقعیت را دارای سه سطح می‌داند، الف) سطح تجربی؛ که شامل تجارب ما است که در آزمایشگاه به دست می‌آوریم. ب) سطح بالفعل؛ که شامل رخدادهای در حال وقوعی است که ممکن است به ادراک و تجربه درنیامده باشد و از این رو متمایز از سطح تجربی است. ج) سطح واقعی؛ که شامل مکانیسم‌های مولدی است که تولیدکننده جریان رخدادهای هستند و منظور از مکانیسم‌ها، طریقه عمل کردن توان‌های علی است (Tohidi 2013, 130). لایه‌های فوق، در برنامه‌ریزی شهری به این شرح قابل شناسایی و پایش است؛ ۱) لایه (سطح) اول: در برنامه‌ریزی شهری، یک‌سری اقدامات و پروژه‌هایی اجرا می‌شوند که از قوانین و مکانیسم‌های ثابتی برخوردار هستند، یعنی توالی رخدادهای در همه زمان و مکان، امری ثابت و دائمی و یک قانون همیشگی است. ترکیبات بتن در سازه ساخت‌وسازها، وجود قانون گرانث و ثقل زمین در حرکت آب‌ها در شبکه لوله‌کشی آب و فاضلاب‌ها در شبکه فاضلاب شهری به عبارتی استفاده از آن نیروهای ثقل در سطح زمین در برنامه‌ریزی و طراحی زیرساخت‌های شهری است. این تجربه‌ها در همه شهرهای کشور می‌تواند به کار گرفته شود و نتیجه یکسانی خواهد داشت. ۲) لایه (سطح) دوم: در برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ها و طرح‌هایی که به منصه عمل می‌رسند از قوانین و مکانیسم‌های ثابتی برخوردار نیستند و می‌توانند در زمان و مکان‌های مختلفی، واکنش‌های متفاوتی

داشته باشند و یک قانون دائمی و ثابتی نبوده و نیست. به صورت مصداقی اگر شما طرحی ثابت از یک محله را بخواهید در چند نقطه شهری پیاده کنید این طرح محله، در هر پهنه و مکان شهری، نتایج و خروجی متفاوتی خواهد داشت که هیچ‌وقت بین مکان‌های مطروحه، ثابت و یکی نخواهد بود. درواقع قانون "الف آنگاه ب" در این کار و لایه صادق نیست. پس این اتفاقاتی است که در برنامه‌ریزی شهری صورت می‌پذیرد و در هیچ زمان و مکانی نمی‌تواند تجربه ثابت و یکسانی باشد و یک قاعده جهان‌شمولی نیست. ۳) لایه (سطح) سوم: در دانش برنامه‌ریزی شهری، یک‌سری قوانین و مکانیسم‌هایی وجود دارند که ارتباطی به بالفعل شدن یا حادث شدن و تجربه شدن یا آزمایش شدن ندارند و همین‌طور نمی‌توان آن‌ها را در یک چارچوب یا نیروهای علی ثابتی مورد آزمون و آزمایش قرارداد. اما این لایه، به شکل مستقیم و غیرمستقیم برنامه‌ریزی شهری را تحت تأثیر و به عبارتی تحت سیطره خود قرار می‌دهد و لایه دوم یا رویدادهای شهری بسیاری را در شهر، شکل می‌دهد. به صورت مصداقی می‌توان از جهان‌بینی و ایدئولوژی یک جامعه، به عنوان لایه واقعی یادکرد که بر اساس آن رخدادهایی همچون شکل‌گیری شهرهای مذهبی، محلات مبتنی بر مسجد و کلیسا محور و غیره شکل می‌گیرند که برنامه‌ریزی شهر را تحت تأثیر قرار می‌دهند. پس، این مکانیسم‌های مولد در شهرها وجود دارند چه آن سازوکارها توسط ساکنان و متخصصان امر آن‌ها شناخته شود یا شناخته نشود. اگرچه دستیابی معرفت به آن‌ها آسان نیست ولی غیرقابل شناخت هم نیستند و امکان معرفت به آن توسط متفکران جامعه وجود دارد. راهبردها و دلالت‌های نظری-مفهومی آن، در اعتباری و مفهومی بودن ساختارها و پدیده‌های شهری، در جدول شماره ۶ بیان شده است.

مدل اولیه برنامه‌ریزی شهری واقع‌گرایی اسلامی به تفکیک مبانی فلسفی، مبانی معرفتی شهرسازی، دلالت‌های نظری-مفهومی برنامه‌ریزی و راهبردهای برنامه‌ریزی شهری از منظر واقع‌گرایی اسلامی در تصویر شماره ۳ آورده شده است.

جدول ۶: راهبردها و دلالت‌های نظری- مفهومی آن در اعتباری و مفهومی بودن ساختارها و پدیده‌های شهری
 Table 6: Strategies and Its theoretical-conceptual implications in Contingent and conceptuality of urban structures and phenomena

مبانی شناخت شهرسازی	دلالت‌های نظری- مفهومی برنامه‌ریزی	راهبردهای برنامه‌ریزی شهری	منابع راهبردهای پیشنهادی
اعتباری و مفهومی بودن ساختارها و پدیده‌های شهری	- لایه‌بندی (تجربی، رویدادی و واقعی) و ماهیت تبیینی ساختارها و پدیده‌های شهری	الزامی بودن توجه به لایه‌های مختلف شهری با ویژگی‌های علی	پیشنهادی جدید
	- موجودیت ساختارها و مکانیسم‌های بنیادین و مولد در جامعه	کشف ساختارها و مکانیسم‌های مولد شهری و برنامه‌ریزی واقع‌بینانه	پیشنهادی جدید

۳-۲. تحلیل محتوای کیفی راهبردهای اولیه در

چهارچوب استراتژی پس‌کاوی

انواع تحلیل محتوای کیفی در زمینه ایجاد طبقه‌ها و به‌کارگیری آن‌ها برای داده‌ها و چگونگی تحلیل نتایج، متفاوت هستند. با عنایت به اینکه تحقیق حاضر، از استراتژی پژوهشی پس‌کاوی تبعیت می‌کند، بنابراین کدگذاری اولیه، مبتنی بر مکتب واقع‌گرایی اسلامی و مدل اولیه، حاصل شده از مبانی نظری است. به عبارت دیگر، مفاهیم اصلی برای طبقه‌بندی کدهای اولیه بر اساس مکتب فوق و نظریه اعتبارات بوده است. به این ترتیب، طبقات اصلی بر اساس مدل نظری تحقیق، قبل از انجام مطالعه میدانی تعیین شده است اما برای آزمون طبقات، مدل اولیه به شیوه استقرایی با روش داده‌بنیاد از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته و باز جهت جمع‌آوری و ساماندهی داده‌ها انجام گرفت تا از این طریق، مصادیقی از مفاهیم، ترجمه مکانی و تعمیم‌ها در هستارهای واقعی جامعه شهر زنجان به‌دست آید و طبقات پیشین مدل نیز در صورت نیاز اصلاح شود و همین‌طور برای داده‌هایی که نمی‌توانستند در طبقات قبلی قرار بگیرند، طبقات جدیدی نیز به روش داده‌بنیاد ساماندهی شد.

مرحله اول، آماده‌سازی اطلاعات: مرحله آماده‌سازی،

در هر دو رویکرد استقرایی و قیاسی مشابه است. در رویکرد استقرایی مفاهیم از داده‌ها استخراج می‌شود، اما در تحلیل محتوای قیاسی، ساختار تحلیل بر اساس دانش قبلی است. باوجوداین، هیچ قانون منظمی برای تحلیل داده‌ها وجود ندارد. مرحله آماده‌سازی با انتخاب واحد تحلیل آغاز

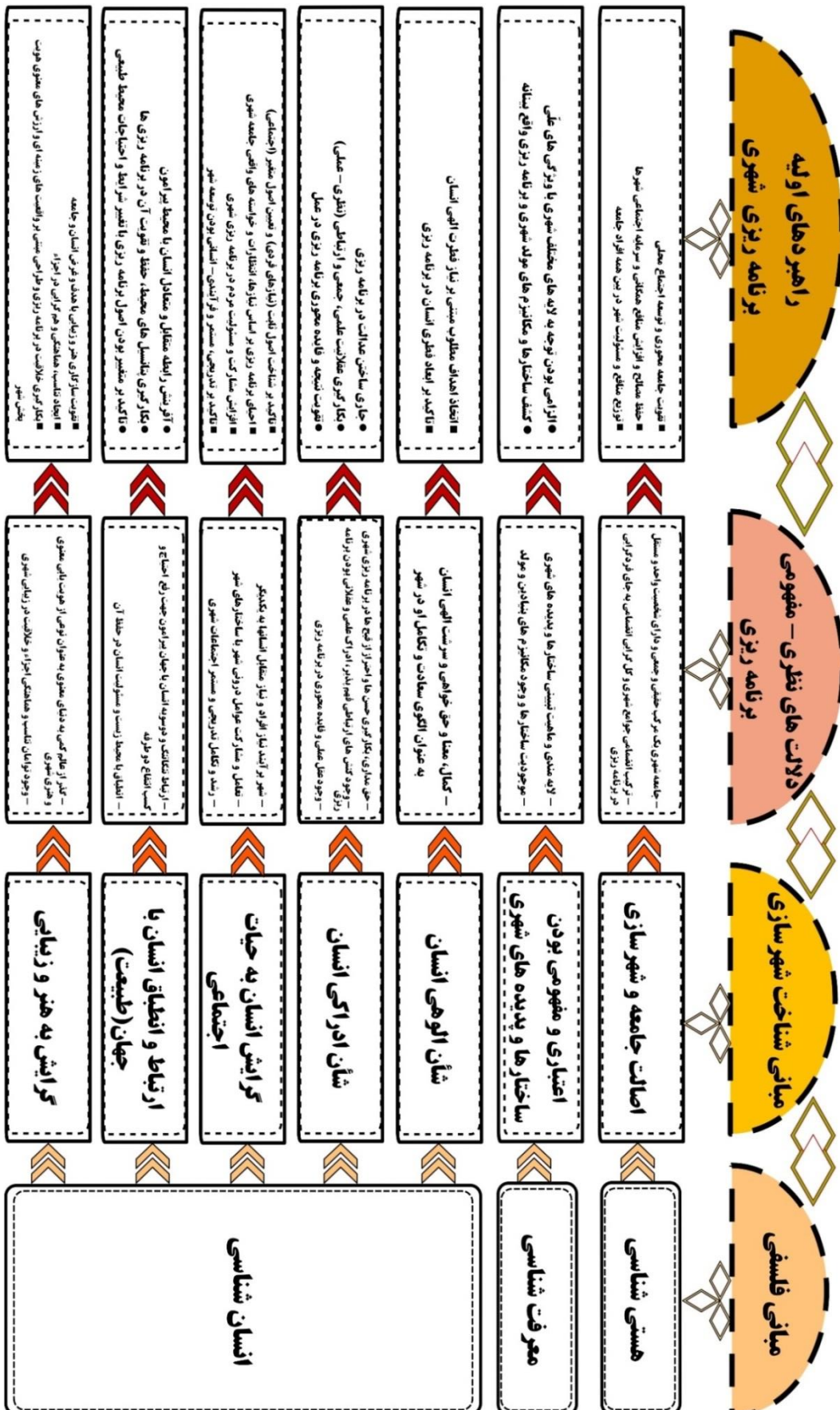
می‌شود. واحد تحلیل می‌تواند یک کلمه یا یک مضمون باشد. بر اساس سؤال تحقیق، واحد تحلیل می‌تواند یک حرف، کلمه، جمله، بخشی از صفحه یا کلمات، تعدادی از مشارکت‌کنندگان در بحث یا زمان مورد استفاده در بحث باشد (Adel Mehraban 2015,38). در مرحله اول، واحد تحلیل تحقیق مشخص شد. با توجه به اینکه تحلیل محتوا به روش قیاسی انجام می‌گیرد، موضوع کار تحقیق، آزمون (پس‌کاوی) مدل اولیه حاصل شده از مطالعه و ادراک مبانی نظری تحقیق در شهر زنجان است. واحد تحقیق در رساله حاضر، مبتنی بر انجام مصاحبه از شهروندان شهر زنجان و مسئولان و متخصصان شهری است که بر اساس نمونه‌گیری هدفمند و تصادفی انتخاب شد که در بخش روش‌شناسی تحقیق حاضر، به این موضوع اشاره شده است و جهت احتراز از تکرار مطالب، مجدداً این مطالب تبیین نمی‌شوند.

مرحله دوم، ساماندهی اطلاعات: برای سازمان‌دهی

اطلاعات، می‌توان از هر دو ماتریس ساخت یافته و ساخت نیافته بهره برد. با استفاده از یک ماتریس مقوله‌بندی ساخت یافته، همه داده‌ها مرور و در زیر مقولات مرتبط گنجانده می‌شوند. این کار می‌تواند هم‌زمان با فرایند مرور داده‌ها و یا پس از پایان یافتن یک مرور اولیه صورت گیرد (Tabrizi 2014,129). در این راستا، محقق در تحقیق حاضر، به تبعیت از مصاحبه نیمه ساختاریافته تحقیق، در ساخت ماتریس جهت ساماندهی اطلاعات حاصل شده از مصاحبه‌ها از ماتریس نیمه ساخت یافته استفاده کرده است. درواقع، در این مرحله، جهت ساماندهی و تحلیل (فنون تقلیل اطلاعات)

تصویر ۳: دیاگرام راهبردهای اولیه برنامه‌ریزی شهری از منظر واقع‌گرایی اسلامی

Fig. 3: Diagram of early urban planning strategies from the perspective of Islamic realism

داده‌های حاصل شده از روش میدانی (مصاحبه) به روش داده‌بنیاد، به تفکیک تک‌تک سؤالات عمل شده است، اولاً، مفاهیم و داده‌های موردنیاز گردآوری و ماتریس تحلیل بر اساس سؤالات پرسش‌نامه ترسیم شد. ثانیاً، طرح رمزگذاری اولیه یا به عبارتی واحدهای معنی و مضمون‌ها، به شکل تحلیل محتوای آشکارا، پنهان و نهفته موجود در موضوع، شناسایی و بازنمود شد که در فیلد بیانات (پاسخ‌های

مصاحبه‌شوندگان به زبان علمی بیان شده است. ثالثاً، واحدهای معنی ارائه‌شده به شکل خلاصه و فشرده کدگذاری شد که در ستون مفاهیم کلیدی و تفسیری حاصل شده از مصاحبه (عصاره‌گیری) مرقوم شده است. در ادامه، مفاهیم و کدهای استخراج‌شده بر اساس مشابَهت موضوعی طبقه‌بندی و مقوله‌بندی فرعی و اصلی بیان‌شده است. در جداول زیر برای هرکدام از سؤالات مصاحبه،

جدول ۷: ماتریس تحلیل راهبرد الزامی بودن توجه به لایه‌های سه‌گانه شهری با ویژگی‌های علی

Table 7: Matrix Analysis of the Strategy of Required Attention to Triple Urban Layers with Causal Properties

- واقعیت‌های فراشهری؛ ساختار اقتصادی کلان، نقاط ساختار اقتصادی کشور، اقتصاد مبتنی بر پول، اقتصاد چرخشی پول مبتنی بر عایدات فروش نفت - مدیران و مسئولان شهر زنجان تحت گروه‌های فشار (صاحبان قدرت و ثروت) قرار دارند. - ائتلاف قدرت‌های متکی بر اقتصاد زمین، در شهر زنجان بیشتر است. - حاکم بودن گفتمان مبتنی بر رانت - ساختار اقتصادی مبتنی بر اقتصاد زمین، شهر زنجان را به هرسویی هدایت کرده است. - ذی‌نفعان و ذی‌نفوذ ازجمله شهرداری، بنیاد مسکن، مسکن و شهرسازی و شرکت‌های تعاونی زمین به‌عنوان اثرگذارترین لایه‌ها در شهر زنجان - تعداد کثیری از مسئولان و تصمیم‌گیران، تخصص تصمیم‌گیری در خصوص شهر زنجان را ندارد. - فقر اقتصادی جامعه سبب شکل‌گیری رویدادهای شهری همچون مسکن مهر در شهر زنجان شد. - نبود محرک‌های اقتصادی سبب جذب سرمایه‌های سرگردان و به تبع آن، بورس بازی زمین و سوداگری مسکن برنامه‌ریزی شهری زنجان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. - وابستگی به اقتصاد نفتی به‌جای مردم، عامل رشد و توسعه شهر زنجان است. - اقتصاد سیاسی، حاکم بر برنامه‌ریزی شهری در زنجان است. - شرکت‌های تعاونی زمین از طریق خرید اراضی پیرامون شهر و با افزایش محدوده قانونی شهر در قالب طرح‌های آماده‌سازی زمین بدون ضابطه شهرسازی و با اعمال سلیقه‌های شخصی شهرک‌های جدید مثل الهیه و غیره را شکل داده‌اند. - طرح‌های جامع و تفصیلی شهر زنجان و طرح‌های موضعی و موضوعی کلان در سال‌های گذشته، رکن برنامه‌ریزی شهر زنجان بوده است.	پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان
▪ اقتصاد چرخشی پول مبتنی بر عایدات فروش نفت ▪ اقتصاد مبتنی بر اقتصاد زمین ▪ اقتصاد سیاسی و اقتصاد نفتی ▪ صاحبان قدرت و ثروت در زنجان ▪ بورس‌بازی زمین و سوداگری مسکن ▪ فقر اقتصادی جامعه ▪ ذی‌نفعان و ذی‌نفوذ دولتی و غیردولتی ▪ مدیران و مسئولان شهر زنجان ▪ شرکت‌های تعاونی زمین ▪ گفتمان مبتنی بر رانت	▪ طرح‌های جامع و تفصیلی شهر زنجان ▪ طرح ساماندهی بافت فرسوده زنجان ▪ طرح‌های موضعی مثل سبزه‌میدان، خیابان‌کشی‌های امام و سعدی ▪ طرح مسکن مهر زنجان ▪ نهضت باغ‌شهری پیرامون شهر زنجان
لایه واقعی شهر زنجان	لایه رویدادی شهر زنجان
الزامی بودن توجه به لایه‌های واقعیت شهری (رویدادی و واقعی) با ویژگی‌های علی	دسته‌بندی مفاهیم کلیدی بر اساس مشابَهات و ارتباط بین آن‌ها
الزامی بودن توجه به لایه‌های واقعیت شهری (رویدادی و واقعی) با ویژگی‌های علی	طبقه‌بندی در یک طبقه بزرگ‌تر

ماتریس تحلیل طراحی شده ارائه شده است. قابل ذکر است پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان یعنی شهروندان محلات سه‌گانه و مسئولان و متخصصان شهر زنجان، به شکل ترکیبی برای ماتریس راهبردها ساماندهی و تحلیل شده است. با توجه به حجم بالای کار، یک مورد از تحلیل ماتریس‌ها در مطلب زیر، بیان شده است.

مرحله سوم، گزارش: مقولاتی که در ماتریس مقوله‌بندی اولیه وجود داشتند و در فرایند تحقیق شناسایی شدند، پس از سامان‌یابی به شیوه استقرایی، می‌توانند برای تکمیل و اصلاح نظریه‌ها و فرضیه‌های اولیه در یک متن خاص به کار آیند (Tabrizi 2014, 129-130). در مرحله قبل، ساماندهی اطلاعات حاصل شده از مصاحبه در قالب واحدهای معنی، مفاهیم، مقوله فرعی و مقوله اصلی بیان شد. با عنایت بر اینکه از تحلیل محتوای کیفی به روش داده‌بنیاد برای راستی‌آزمایی طبقات (راهبردهای) حاصل شده از مدل اولیه تحقیق استفاده شده است، طبقات (راهبردها) در بستر واقعی جامعه شهری زنجان و با نگاه متخصصان و ساکنانی که شهر را تجربه می‌کنند، مورد تفحص و محک قرار گرفتند و بسیاری از زوایای پنهان موضوع آشکار شدند و در نتیجه، علاوه بر اینکه اکثریت طبقات در میدان عمل مورد تأیید قرار گرفتند، حتی این امر، منجر به افزایش تعدادی از طبقات به طبقات قبلی مدل در تحقیق حاضر شد. قابل ذکر است طبقات قبلی، در مرحله انجام مصاحبه‌ها برای پاسخ‌دهنده، به همراه مثال‌ها و مصداق‌های طبقات (راهبردها) به شکل کامل تعریف و تشریح می‌شد، بعد مصاحبه‌شونده در قالب سؤالات، مفاهیم ترجمه مکانی و نشانه‌های آن را در محلات خود (حسینیه، اسلام‌آباد و آزادگان) و شهر زنجان بیان می‌کرد و در پایان سؤالات، از مصاحبه‌شونده خواسته می‌شد نظر‌ها و پیشنهاد‌های اصلاحی خود را در خصوص طبقات قبلی، مفاهیم و موضوعات مغفول مانده از دید مصاحبه‌گر و سؤالات بیان کند.

۳-۳. تبیین راهبردهای آزمون شده برنامه‌ریزی شهری

راهبردهای برنامه‌ریزی شهری از لحاظ راستی‌آزمایی در چهار

طیف، دسته‌بندی شده است. طیف اول، راهبردهای رد شده است که شامل چهار راهبرد است که راهبردهای ذکر شده در ادامه، را در برمی‌گیرد: (۱) توزیع منافع و مسئولیت شهر در بین همه افراد جامعه، (۲) تأکید بر شناخت اصول ثابت (نیازهای فردی) و تعیین اصول متغیر (اجتماعی)، (۳) نتیجه و فایده محوری برنامه‌ریزی در عمل، و (۴) تقویت سازگاری هنر و زیبایی باهدف و غرض انسان و جامعه. در راهبردهای مذکور، در مرحله روایی آزمون (شاخص نسبت روایی محتوایی) پرسش‌های مصاحبه از مرحله آزمون کنار گذاشته شده‌اند. طیف دوم، راهبردهای تأیید شده است که اکثریت راهبردها (هشت راهبرد) در این گروه قرار دارد. درواقع، این راهبردها هم در مرحله روایی آزمون و هم در مطالعات میدانی (مصاحبه)، مورد موافقت و پذیرش ساکنان و متخصصان شهر زنجان قرار گرفت. طیف دوم، شامل راهبردهایی است همچون: (۱) کشف ساختارها و مکانیسم‌های مولد شهری و برنامه‌ریزی واقع‌بینانه، (۲) تقویت اجتماع‌محوری و توسعه اجتماع محلی، (۳) حفظ مصالح و افزایش منافع همگانی و سرمایه اجتماعی شهرها، (۴) احیای برنامه‌ریزی بر اساس نیازها، انتظارات و خواسته‌های واقعی جامعه شهری، (۵) تأکید بر تدریجی، مستمر و فرآیندی-انسانی بودن توسعه شهر، (۶) جاری ساختن عدالت در برنامه‌ریزی، (۷) به‌کارگیری توان‌های عقلانیت علمی، جمعی و ارتباطی (نظری-عملی) و (۸) تأکید بر متغیر بودن اصول برنامه‌ریزی با تغییر شرایط و احتیاجات محیط طبیعی.

طیف سوم، راهبردهای اصلاحی است که بر اساس اطلاعات حاصل شده از مصاحبه‌ها، ادغام و تصحیح شد که مشتمل است بر راهبردهای: (۱) الزامی بودن توجه به لایه‌های واقعیت شهری (رویدادی و واقعی) با ویژگی‌های علی، (۲) ایجاد مشارکت و توزیع مسئولیت و منافع بین مردم در برنامه‌ریزی شهری، (۳) تأکید بر ابعاد فطری انسان در تعیین اهداف مطلوب و برنامه‌ریزی، (۴) به‌کارگیری خلاقیت ارزشی و توجه به هماهنگی و هم‌گرایی اجزاء در هنر و زیبایی شهر و (۵) آفرینش رابطه متقابل و متعادل انسان با محیط در راستای به‌کارگیری پتانسیل‌های محیط، حفظ و تقویت آن. طیف چهارم، شامل راهبردهایی است که بر پایه نظرات و

راهبردهای تحقیق، می‌توان اظهار کرد که راهبردهای استنتاجی از دلالت‌های نظری و مبانی معرفتی شهرسازی در میدان عمل، با واقعیت‌های شهر زنجان مورد محک قرار گرفت و در نهایت، راهبردها بعد از اصلاح، مورد تأیید قرار گرفتند.

خواسته‌های ساکنان و متخصصان شکل گرفته است، ازجمله: (۱) راهبرد بهبود و ارتقاء کیفیت زندگی ساکنان (۲) نتیجه محوری و تحقق‌پذیری برنامه‌ها و طرح‌های شهری. در جدول زیر، راهبردهای آزمون شده برنامه‌ریزی شهری در چهار طیف مشخص تبیین شده است. با عنایت بر آزمون

جدول ۸: راهبردهای آزمون (پس کاوی) شده برنامه‌ریزی شهری
Table 8: Tested Strategies (Retroductive) of Urban Planning

ردیف	راهبردهای آزمون (پس کاوی) شده برنامه‌ریزی شهری				
	راهبردهای اولیه (حاصل‌شده از مبانی و تجربیات)		آزمون (راستی آزمایی)		
			رد	تأیید	اصلاح
میدانی			اضافه		
1	تقویت اجتماع‌محوری و توسعه اجتماع محلی		✱		تقویت اجتماع‌محوری و توسعه اجتماع محلی
۲	حفظ مصالح و افزایش منافع همگانی و سرمایه اجتماعی شهرها		✱		حفظ مصالح و افزایش منافع همگانی و سرمایه اجتماعی شهرها
۳	توزیع منافع و مسئولیت شهر در بین همه افراد جامعه	✱			رد
۴	الزامی بودن توجه به لایه‌های مختلف شهری با ویژگی‌های علی			✱	الزامی بودن توجه به لایه‌های واقعیت شهری (رویدادی و واقعی) با ویژگی‌های علی
۵	کشف ساختارها و مکانیسم‌های مولد شهری و برنامه‌ریزی واقع‌بینانه		✱		کشف ساختارها و مکانیسم‌های مولد شهری در راستای برنامه‌ریزی واقع‌بینانه
۶	اتخاذ اهداف مطلوب مبتنی بر نیاز فطرت الهی انسان			✱	تأکید بر ابعاد فطری انسان در تعیین اهداف مطلوب و برنامه‌ریزی
۷	تأکید بر ابعاد فطری انسان در برنامه‌ریزی			✱	
۸	جاری ساختن عدالت در برنامه‌ریزی		✱		جاری ساختن عدالت در برنامه‌ریزی
۹	به‌کارگیری توأمان عقلانیت علمی، جمعی و ارتباطی (نظری- عملی)		✱		به‌کارگیری توأمان عقلانیت علمی، جمعی و ارتباطی (نظری- عملی)
۱۰	نتیجه و فایده محوری برنامه‌ریزی در عمل	✱			رد
۱۱	تأکید بر شناخت اصول ثابت (نیازهای فردی) و تعیین اصول متغیر (اجتماعی)	✱			رد
۱۲	احیای برنامه‌ریزی بر اساس نیازها، انتظارات و خواسته‌های واقعی جامعه شهری		✱		احیای برنامه‌ریزی بر اساس نیازها، انتظارات و خواسته‌های واقعی جامعه شهری
۱۳	افزایش مشارکت و مسئولیت مردم در برنامه‌ریزی شهری			✱	ایجاد مشارکت و توزیع مسئولیت و منافع بین مردم در برنامه‌ریزی شهری
۱۴	تأکید بر تدریجی، مستمر و فرآیندی- انسانی بودن توسعه شهر		✱		تأکید بر تدریجی، مستمر و فرآیندی- انسانی بودن توسعه شهر
۱۵	آفرینش رابطه متقابل و متعادل انسان با محیط پیرامون			✱	آفرینش رابطه متقابل و متعادل انسان با محیط در راستای به‌کارگیری پتانسیل‌های محیط، حفظ و تقویت آن
۱۶	به‌کارگیری پتانسیل‌های محیط، حفظ و تقویت آن در برنامه‌ریزی‌ها			✱	
۱۷	تأکید بر متغیر بودن اصول برنامه‌ریزی با تغییر شرایط و احتیاجات محیط طبیعی		✱		تأکید بر متغیر بودن اصول برنامه‌ریزی با تغییر شرایط و احتیاجات محیط طبیعی
۱۸	تقویت سازگاری هنر و زیبایی باهدف و غرض انسان و جامعه	✱			رد
۱۹	ایجاد تناسب، هماهنگی و هم‌گرایی در اجزاء			✱	
۲۰	به‌کارگیری خلاقیت در برنامه‌ریزی و طراحی مبتنی بر واقعیت‌های زمینه‌ای و ارزش‌های معنوی هویت‌بخش شهر			✱	به‌کارگیری خلاقیت ارزشی و توجه به هماهنگی و هم‌گرایی اجزاء در هنر و زیبایی شهر
۲۱				✱	بهبود و ارتقاء کیفیت زندگی ساکنان
۲۲				✱	نتیجه محوری و تحقق‌پذیری برنامه‌ها و طرح‌های شهری

نتیجه گیری

شهری، ایجاد مشارکت و توزیع مسئولیت و منافع بین مردم در برنامه ریزی شهری، تأکید بر تدریجی، مستمر و فرآیندی- انسانی بودن توسعه شهر، آفرینش رابطه متقابل و متعادل انسان با محیط در راستای به کارگیری پتانسیل های محیط، حفظ و تقویت آن، تأکید بر متغیر بودن اصول برنامه ریزی با تغییر شرایط و احتیاجات محیط طبیعی، به کارگیری خلاقیت ارزشی و توجه به هماهنگی و هم گرایی اجزاء در هنر و زیبایی شهر، بهبود و ارتقاء کیفیت زندگی ساکنان و نتیجه محوری و تحقق پذیری برنامه ها و طرح های شهری.

همچنین می توان اظهار کرد؛ لایه لایه بودن هستی و واقعیت های شهری، شناخت و ادراک اعتباری شهر، الهی بودن و ماهیت اجتماعی داشتن انسان و تأکید توأمان بر نیازهای مادی و معنوی آن، از اهم ویژگی های الگوی برنامه ریزی شهری واقع گرایی اسلامی محسوب می شود که در راهبردهای مربوط به آن، نیز جاری است. نتایج، بیانگر آن است که مفاهیم بنیادین برنامه ریزی شهری قابل تأملی در راهبردهای برنامه ریزی شهری از واقع گرایی اسلامی استنباط شده است که می تواند به عنوان قدم های نخستین و امیدوارکننده ای برای بومی سازی مبانی و تحقق برنامه ریزی شهری ایرانی- اسلامی مطرح شود.

زمینه های ارزشی و فرهنگی، نظام فکری و فلسفی آن جامعه است که مسبب اصلی شکل گیری و هدایت نظریه ها و الگوهای برنامه ریزی شهری خاص خود است. در این میان، دانش برنامه ریزی شهری به منظور ارتقاء کیفی فضاهای زیست شهری باید بر پایه شناخت دقیق انسان، ویژگی های جسمی و حالات روحی و روانی و همچنین نیازهای مادی و معنوی او باشد. در راستای تأیید، شمولیت و شناخت عمیق تر راهبردهای برنامه ریزی شهری و همچنین کاربردی و بومی کردن آن ها، با هستارهای واقعی جامعه شهر زنجان، مورد راستی آزمایی قرار گرفت و بدین گونه، راهبردهای برنامه ریزی شهری واقع گرایی اسلامی آزمون شده، ساخته و پرداخته شد که راهبردها شامل موارد زیر هستند:

تقویت اجتماع محوری و توسعه اجتماع محلی، حفظ مصالح و افزایش منافع همگانی و سرمایه اجتماعی شهرها، الزامی بودن توجه به لایه های واقعیت شهری (رویدادی و واقعی) با ویژگی های علی، کشف ساختارها و مکانیسم های مولد شهری در راستای برنامه ریزی واقع بینانه، تأکید بر ابعاد فطری انسان در تعیین اهداف مطلوب و برنامه ریزی، جاری ساختن عدالت در برنامه ریزی، به کارگیری توأمان عقلانیت علمی، جمعی و ارتباطی (نظری- عملی)، احیای برنامه ریزی بر اساس نیازها، انتظارات و خواسته های واقعی جامعه

پی نوشت ها

- این مقاله مستخرج از رساله دکتری نگارنده، با عنوان «تبیین الگوی برنامه ریزی شهری از منظر واقع گرایی اسلامی» (مطالعه موردی: شهر زنجان) است که با راهنمایی جناب آقای دکتر محمد تقی پیربابائی در دانشگاه هنر اسلامی تبریز انجام گرفته است.
- قابل ذکر است بر اساس مطالعات انجام یافته در تحقیقات قبلی نویسندگان، مبانی معرفت (شناخت) شهرسازی و دلالت های نظری- مفهومی برنامه ریزی شهری از مبانی واقع گرایی اسلامی استنباط شده است که در ادامه آن، در تحقیق حاضر، راهبردهای برنامه ریزی شهری مورد بررسی قرار می گیرد.

3. Realism

منابع فارسی

- اجاللی، پرویز، مجتبی رفیعیان، و علی عسگری. ۱۳۹۵. *نظریه برنامه‌ریزی، دیدگاه‌های سنتی و جدید*. تهران: نشر آگه، چاپ چهارم.
- اژدری‌زاده، حسین. ۱۳۸۵. معرفت‌شناسی اجتماعی در اندیشه علامه طباطبایی (ره). *مجله نگاه حوزه* ۱۹۴.
- افشار کرمانی، عزیز الله و فاطمه قوانلو. ۱۳۸۹. اعتباریات قبل از اجتماع از نظر علامه طباطبایی. *فصلنامه پژوهش ادبی* ۱۹: ۱۰۳-۱۲۸.
- پیرزاده، حسین. ۱۳۸۷. *اصلاح نظام مدیریت توسعه شهری در ایران بر اساس رویکرد راهبردی*. تهران: انتشارات مسکن و شهرسازی.
- تایلور، نایجل. ۱۳۹۳. *نظریه‌های برنامه‌ریزی شهری (از آغاز تا کنون)*. مترجم محمود شورجه. تهران: انتشارات مدیران امروز، چاپ دوم.
- تبریزی، منصوره. ۱۳۹۳. تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای قیاسی و استقرایی. *فصلنامه علوم اجتماعی* ۲۱(۶۴): ۱۰۵-۱۳۸.
- توحیدی نسب، زینب، و مرضیه فروزنده. ۱۳۹۲. *رتالیسم/انتقادی*. قم: نشر بوستان کتاب قم، چاپ اول.
- حاج یوسفی، علی. ۱۳۹۶. تأثیر نحله‌های فلسفی و اجتماعی در برنامه‌ریزی اجتماعی. *فصلنامه مددکاری اجتماعی* ۶: ۵۰-۴۴.
- حافظ نیا، محمدرضا. ۱۳۷۷. *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*. تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- حبیبی، کیومرث و احمد پوراحمد، و ابوالفضل مشکینی. ۱۳۸۷. *از زنگان تا زنجان*. زنجان: انتشارات دانشگاه زنجان، چاپ اول.
- حسینی، سیدعلی. ۱۳۹۲. *اصول و مبانی برنامه‌ریزی شهری و روستایی*. تهران: ناشر دریای دانش، چاپ دوم.
- خاکی، غلامرضا. ۱۳۷۸. *روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه نویسی*. تهران: کانون فرهنگی انتشارات درایت.
- دانش‌پور، زهره. ۱۳۹۰. *درآمدی بر نظریه‌های برنامه‌ریزی با تأکید ویژه بر برنامه‌ریزی شهری*. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ دوم.
- رفیعیان، مجتبی و سکیه معروفی. ۱۳۹۰. نقش و کاربرد رویکرد برنامه‌ریزی ارتباطی در نظریه‌های نوین شهرسازی. *نشریه آرمانشهر* ۷: ۱۲۰-۱۱۳.
- زیاری، کرامت الله، حافظ مهدنژاد، و فریاد پرهیز. ۱۳۸۸. *مبانی و تکنیک‌های برنامه‌ریزی شهری*. چابهار: انتشارات دانشگاه چابهار.
- سعیدی رضوانی، هادی و فرشاد نوریان. ۱۳۹۴. شهرسازی عدالت محور؛ رهیافتی پیشرو در برنامه‌ریزی شهری. *فصلنامه مطالعات شهری* ۱۲(۱): ۴۷-۵۸.
- سلیمی، حسین. ۱۳۹۱. رتالیسم اسلامی و درک روابط بین‌الملل مدرن. *فصلنامه پژوهش سیاست نظری* ۱۲: ۴۹-۷۵.
- شریف‌زادگان، محمدحسین، و امیر شفیعی. ۱۳۹۳. برنامه‌ریزی ارتباطی به‌عنوان رویکرد پیشنهادی برای برنامه‌ریزی شهری در مقیاس محلات، *فصلنامه رفاه اجتماعی* ۱۵(۵۶): ۳۱۳-۲۸۱.
- طباطبایی، سید محمدحسین. ۱۳۳۵. *اصول فلسفه و روش رتالیسم*. قم: دفتر انتشارات اسلامی، بنیاد علمی و فرهنگی شهید مطهری. جلد اول و جلد دوم.
- طباطبایی، سید محمد حسین. ۱۳۷۴. *ترجمه تفسیر المیزان*. جلد ۴. قم: نشر دارالعلم، چاپ دهم، مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان.
- طباطبایی، سید محمدحسین. ۱۳۷۴. *ترجمه تفسیر المیزان*. ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. قم: انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- عادل مهربان، مرضیه. ۱۳۹۴. *مروری بر تحلیل محتوای کیفی و کاربرد آن در پژوهش*. اصفهان: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی.
- عباسی، ولی الله. ۱۳۸۲. رتالیسم هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی علامه طباطبایی. *فصلنامه ذهن* ۱۴.
- فتحعلی، محمود و همکاران. ۱۳۸۱. *درآمدی بر مبانی اندیشه اسلامی*. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ اول.
- کمالی، محمدمهدی، و رضا اکبریان. ۱۳۹۴. معرفت‌شناسی گزاره‌های اخلاقی بر مبنای نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی. *سال چهل و هشتم، شماره اول، فلسفه و کلام اسلامی*.
- گنجعلی، اسدالله، و احسان رحیمی. ۱۳۹۵. تحلیل مبانی انسان‌شناسی پارادایم‌های جامعه‌شناختی سازمان و مدیریت از منظر اندیشه‌های علامه طباطبایی. *دو فصلنامه اسلام و مدیریت* ۹ و ۸: ۱۵۹-۱۳۳.
- مصلح، علی اصغر. ۱۳۹۲. ادراکات اعتباری علامه طباطبایی (ره) و مبنای طرحی فلسفی برای فرهنگ. *نشریه حکمت و فلسفه* ۹(۴): ۴۶-۲۷.

موسوی مقدم، سیدرحمت‌الله، و امیرعباس علیزمانی. ۱۳۹۰. ساحت‌های وجودی انسان از دیدگاه علامه طباطبائی. *فصلنامه اندیشه نوین* ۲۷: ۵۳-۷۶.

مهدی زاده، جواد و همکاران. ۱۳۸۵. *برنامه‌ریزی راهبردی توسعه شهری*. وزارت مسکن و شهرسازی: انتشارات نشر و طرح پیام سیما، چاپ دوم.

نظرنژاد، نرگس، و زهرا ایزی. ۱۳۹۵. موانع معرفت حقیقی از دیدگاه علامه طباطبائی. *دو فصلنامه حکمت صدرایی* ۴(۲): ۱۸۵-۱۶۹. هیلهورست، ژوزف. ۱۳۷۰. *برنامه‌ریزی منطقه‌ای برداشت سیستمی*. ترجمه سیدغلامرضا شیرازیان، مرضیه صدیقی، سید ابوالقاسم حسینیون. تهران: انتشارات سازمان برنامه‌وبودجه، چاپ اول.

الیاس زاده مقدم، نصرالدین. ۱۳۹۰. بررسی و امکان‌سنجی جایگزینی الگوی برنامه‌ریزی ساختاری-راهبردی با الگوی برنامه‌ریزی جامع شهری در ایران. *نشریه آرمانشهر* ۶: ۴۸-۳۵.

یآوری، محمدجواد. ۱۳۸۶. آفرینش انسان و مراحل حیات او از منظر علامه طباطبائی. *نشریه معرفت* ۱۶(۱۲۱): ۲۵.

یزدانی مقدم، احمدرضا. ۱۳۸۵. *اعتباریات و مفاهیم بنیادین اعتباری در اندیشه سیاسی علامه طباطبائی*. شماره ۱۹۵، پگاه حوزه.

منابع انگلیسی

- Abbas, V.O. 2003. *The ontological and epistemological realism of Allameh Tabatabaei Quarterly of Mind*. No. 14. [In Persian]
- Adel Mehraban, M. 2015. *A Review on Qualitative Content Analysis and its Application in Research*. Isfahan: University of Medical Sciences and Health Services. [In Persian]
- Afshar Kermani, A., and F. Ghavanloo. 2010. Pre-Community Credits by Allameh Tabataba'i. *Journal of Literary Research* 19: 103-128. [In Persian]
- Ajlali, P., M. Rafiian, and A. Asgari. 2016. *Visual designs, traditional and new perspectives*. Tehran: agah Publishing, Fourth Edition. [In Persian]
- Azhdari, H. 2006. *Social epistemology in the thought of Allameh Tabataba'i*. Pegah domain magazine, No. 194. [In Persian]
- Daneshpour, Z. 2011. *An Introduction to Planning Theories with Special Emphasis on Urban Planning*. Shahid Beheshti University Press, Second Edition, Tehran. [In Persian]
- Eliaszadeh Moghaddam, N. 2011. Investigation and Feasibility of Replacement of Structural-Strategic Planning Model with Comprehensive Urban Planning Model in Iran. *Armanshahr Journal* 6:48-35. [In Persian]
- Fath Ali, M. and et al. 2002. *An Introduction to the Foundations of Islamic Thought*. Imam Khomeini Educational and Research Institute, first edition. [In Persian]
- Ganjali, A., and E. Rahimi. 2016. Analysis of Anthropological Foundations of Sociological Paradigms of Organization and Management from the Viewpoints of Allameh Tabatabai. *Two Quarterly Journal of Islam and Management* 9(8): 139-133. [In Persian]
- Habibi, K., A.Pour Ahmad, and A. Meshkini. 2008. *From Zangan to Zanjan*. First Edition, Zanjan: Zanjan University Press. [In Persian]
- Hafez Nia, M.R. 1998. *Introduction to Research in Humanities*. First Edition, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Haj Yusefi, A. 2017. The Impact of Philosophical and Social Thoughts on Social Planning, *Social Work Quarterly* 6: 50-44. [In Persian]
- Halla, F. 2007. SWOT Analysis of Strategic Urban Development Planning: The Case of Dar esSalaam city in Tanzania, *Habitat International*, vol 31, Elsevier: 130-142.
- Healey, Patsy. 2003. *Collaborative Planning in Perspective*. Planning Theory 2, no.
- Heilhurst, J. 1991. *Regional planning*. Translated by Seyed Gholamreza Shirazian, Marzieh Sedighi, Seyed Abolghasem Hosseini. Tehran: Program and Budget Organization Publications, first edition. [In Persian]
- Hosseini, S.A. 2013. *Principles and Basics of Urban and Rural Planning*. Tehran: daryaye danesh Publisher, Second Edition. [In Persian]
- Kamali, M.M., and R. Akbarian. 2015. Epistemology of ethical statements based on the theory of credit perceptions of Allameh Tabataba'i. *Islamic Philosophy and Theology* 45(1). [In Persian]
- Khaki, G. 1999. *Research Methodology with an Approach to Theses Writing*. Tehran: Cultural Center of Daryat Publishing. [In Persian]
- Mehdizadeh, J. and et al. 2006. *Strategic planning of urban development*. Ministry of Housing and Urban Planning: nashr Publication, Second Edition. [In Persian]
- Mosleh, A.A. 2013. Credit Perceptions of Allameh Tabataba'i and the Basis of Philosophical Design for Culture. *Journal of Wisdom and Philosophy* 9(4): 27-27. [In Persian]
- Mousavi Moghaddam, R., and A.A. Alizmani. 2011. Dimensions of Human Existence from the Viewpoint of Allameh Tabatabai. *Journal of Modern Thought* 27: 53-76. [In Persian]
- Nazarene, N., and Z. Izzy. 2016. Obstacles to True Knowledge from the Viewpoint of Allameh Tabatabai. *The Two Quarterly*

- Wisdoms of Sadraei 4(2):169-185. [In Persian]
- Pincetly, S. 2006. Conservation Planning in the West, Problems, New Strategies and Entrenched Obstacles, *Geoforum*, vol 37, Elsevier: 246 –255.
- Pirzadeh, H. 2008. *Reforming Urban Development Management System in Iran Based on Strategic Approach*. Tehran: Housing and Urban Development Publications. [In Persian]
- Rafi'ian, M., and S. Marufi. 2011. The Role and Application of Communication Planning Approach in New Urban Theories. *Armanshahr Journal* 7: 120-113. [in Persian]
- Saeedi Razvani, H., and F. Nourian. 2015. Justice-Based Urbanism - A Leading Approach in Urban Planning. *Urban Studies Quarterly* 3(12): 47-58. [In Persian]
- Salimi, H. 2012. Islamic Realism and Understanding of Modern International Relations. *Theoretical Policy Research Quarterly* 12: 49-75 [In Persian]
- Sharifzadegan, M.H. and Shafiei, A. 2014. Communication Planning as a Proposed Approach for Urban Planning at the Neighborhood Scale. *Social Welfare Quarterly* 15(56): 281-313. [In Persian]
- Steinberg, F. 2005. Strategic Urban Planning in Latin America: Experiences of Building and Managing the Future, *Habitat International*, vol 29, Elsevier.
- Tabatabai, M.H. 1956. *Principles of Philosophy and the Method of Realism*. Qom: Islamic Publications Office, Shahid Motahari Scientific and Cultural Foundation. V I & II. [In Persian]
- Tabatabai, M.H. 1995. *Translation of the Interpretation of Almizan*. Volume 4. Qom: Dar Al-Alam Publishing, Tenth Edition, Isfahan Ghaemiyeh Computer Research Center. [In Persian]
- Tabatabai, M.H. 1995. *Translation of the Interpretation of Almizan*. Translated by Seyyed Mohammad Bagher Mousavi Hamedani. Qom: Islamic publications of the Qom seminary. [In Persian]
- Tabrizi, M. 2014. Qualitative Content Analysis from the Viewpoint of Inductive and Inductive Approaches *Social Science Quarterly* 21(64): 105-138. [In Persian]
- Taylor, N. 2014. *Urban Planning Theories (From the Beginning to the Present)*. Translated by Mahmoud Shorjeh. Tehran: Moderators Today Publication, Second Edition. [In Persian]
- Tohidi nasab, Z., and M. Foruzandeh. 2013. *Critical Realism*. Qom: Qom Book Publishing, first edition. [In Persian]
- Yavari, M.J. 2007. The Creation of Man and the Stages of His Life from the perspective of Allameh Tabatabai. *Journal of Knowledge* 16(121): 25. [In Persian]
- Yazdani Moghaddam, A.R. 2006. *Credits and Fundamental Concepts of Credit in Political Thought Allameh Tabatabai*. No. 195, Pegah Hosea. [In Persian]
- Ziyari, K., Mahdenezad, H. and parhiz, f. 2009. *Principles and Techniques of Urban Planning*. Chabahar University Press. [In Persian]